

**KONFLIK PARAGA SAJRONE NOVEL LINTANG KESAPUT MEGA
ANGGITANE TULUS SETIYADI TINTINGAN STRUKTURAL**

Wiyandi Rochman

S-1 Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya
wiyandi.12@gmail.com

Latif Nur Hasan, S.Pd., M.Pd.

Dhosen Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi narik kawigaten kanggo diteliti amarga novel kasebut critane nduweni konflik kang apik saengga ndadekake panliti kepengin maca nganti pungkasanane crita. Tintingan kang trep kanggo njlentrehake konflik paraga sajrone novel "*Lintang Kesaput Mega*" iki nggunakake tintingan struktural. Adhedhasar unsur kang wigati kasebut, irah-irahan kanggo panliten iki yaiku "*Konflik Paraga sajrone Novel Lintang Kesaput Mega Anggitane Tulus Setiyadi Tintingan Struktural*". Dhasare analisis panliten iki luwih dhisik kawawas kanthi tintingan struktural.

Uderan panliten iki yaiku: (1) Kepriye struktur pamangun sastra? (2) Kepriye wujud konflik paraga? lan (3) Kepriye pungkasanane konflik paraga?. Tujuwane panliten saemper karo underane panliten yaiku: (1) Ngandharake struktur pamangun sastra (2) Ngandharake wujud konflik paraga lan (3) Ngandharake pungkasanane konflik paraga. Paedahe panliten iki yaiku: (1) Tumrap Sastra Jawa Modern nduweni paedah kanggo nyengkuyung pangrembakane karya-karya sastra Jawa Modern, (2) Tumrap piwulang sastra, bisa digunakake bahan pasinaon apresiasi lan bisa didadekake sumber informasi ngenani kritik sastra, (3) Tumrap pamaos, bisa nambahi kawruh ngenani perangane karya sastra, pigunane tintingan struktural kanggo ngonceki karya sastra lan bisa uga menehi krenteg supaya luwih gampang anggane ngerteni lan mahami isi kang kinandhut ing novel LKM.

Panliten iki nggunakake metodhe *dheskriptif kualitatif*. Sumber dhata panliten iki arupa novel LKM. Dhata ing panliten iki awujud tembung lan ukara sajrone novel LKM. Tatacara ngumpulake dhata yaiku: (1) Nggoleki novel kanthi irah-irahan LKM (2) Maca bola-bali novel banjur ditengeri nganggo stabilo (3) Dhata panyengkuyung utawa data liyane (dhata saka internet lan liya-liyane) dikumpulake dadi siji banjur diklompokake miturut kabutuhan. Kanggo ngandharake lan njlentrehake dhata digunakake metodhe *dheskriptif analisis*.

Adhedhasar asile *analisis data* sing nggunakake tintingan *struktural* sastra, bisa didudut menawa crita novel *Lintang Kesaput Mega* anggitane Tulus Setiyadi temane katresnan. Asile panliten iki bisa diperang dadi telu, yaiku: (1) Struktur pamangun sastra kang kalebu tema, para paraga lan pamaragan, alur lan latar (2) Wujud konflik kang kalebu konflik internal lan konflik eksternal (3) pamungkasing konflik kang digambarake kanthi *happy ending*.

Kata Kunci : Konflik Paraga, Struktural

PURWAKA

Landhesane Panliten

Sastra minangka salah sawijine asil karya ciptane manungsa nduweni sesambungan karo kahanan panguripan manungsa lan kahanan bebrayan. Sastra yaiku ekspresi pikiran lan rasa pangrasane manungsa kang endah nganti wujud lisan utawa tulis. Salah sawijine tujuwan saka sastra ing tengahé masyarakat pamaca yaiku ngupaya kanggo njunjung harkat lan martabate manungsa minangka makhluk kang nduweni kabudayan. Mula saka iku karya sastra bisa didadekake piranti kanggo medharake pamikiran kang digambarake dening pangripta saka imajinasine lan pengalaman sing dinduweni.

Ana pirang-pirang konsep ngenani pangerten karya sastra. Karya sastra yaiku karya seni imajinatif, kang unsur estetis luwih akeh nggunakake piranti basa

(Wellek lan Warren, 1990: 23-25). Mangkono uga kasusastran Jawa, beda-beda antarane pangripta siji lan sijine. Sastra Jawa modern yaiku salah sawijining kasusastran Jawa kang durung akeh dimangerteni dening bebrayan. Akeh sing nganggep yen sastra Jawa modern iku wis ora ana maneh utawa wis tamat ing jamane Raden Ranggawarsita, nanging kasunyatané ora kaya mangkono. Saiki sastra Jawa isih ana lan isih disinau uga isih dijaga supaya ora musna. Sawise Raden Ranggawarsita seda, ana pangripta sastra Jawa yaiku Ki Padmasusastra (Hutomo, 1975: 8).

Kasusastran Jawa modern kang awujud novel wis ana ing jaman penjajah Walanda, bareng ngrembakane kasusastran Jawa. Novel asale saka basa Italia *novelle*. Abrams sajrone Nurgiyantoro negesi yen novel kalebu sawijining samubarang anyar kang cilik, lan pungkasané lumrah diarani cerkak kang awujud prosa (2005: 9). Novel minangka bagian saka prosa utawa

fiksi, yaiku jinis sastra kang nyuguhake pirang-pirang prakaraning panguripan lanbiasane disusun miturut urutan wektu (Aminuddin, 2010: 66).

Miturut Nurgiantoro (2005: 16) novel kaperang dadi rong jinis, yaiku novel serius lan novel populer. Novel serius migunakake kasunyatan urip minangka modhel. Modhel iku karipta sajroning donya anyar lumantar wujud carita lan paraga- paragane sajroning kahanan tartamtu. Nurgiantoro uga ngandharake yen novel serius nuntut aktifitas pamaos kanthi tumemen. Pamaos kudu ngrekonstruksi masalah kang ana lan gegayutane antarane paraga. Saliyane iku, novel populer yaiku novel kang dikenalake ing masane lan akeh penggemare, mligine ing kalangan remaja. Novel populer nggambarake masalah kang narik kawigaten ing jamane iku, masiya namung ing tingkat awal (Nurgiantoro, 2005: 18).

Sajroning panaliten iki bakal ngonceki sawijining novel Jawa kanthi irah-irahan *Lintang Kesaput Mega* anggitane Tulus Setiyadi kang diterbitake taun 2017 dening CV. Pustaka Ilalang Lamongan. Novel *Lintang Kesaput Mega* iki minangka novel kang critane narik kawigaten kanggo ditliti yaiku wewatekane para paragane. Novel iki bakal ditliti kanthi tintingan struktural. Tintingan struktural kanggo ngonceki luwih jero ngenani paraga. Anggone nlti iku mau amarga anane unsur-unsur kang bakal karembug sajroning novel, yaiku ngenani tema, paraga lan wewatakane, alur, lan setting.

Ing panaliten iki bakal nengeneke ngenani wewatakan para paraga-paraga sajroning novel *Lintang Kesaput Mega*. Wewatakan nduweni teges kang beda-beda, yaiku minangka paraga-paraga crita kang disuguhake lan minangka sikap, kepengenan, emosi, lan prinsip moral kang diduweni dening paraga-paraga kasebut (Stanton sajrone Nurgiantoro, 2005: 165). Paraga crita miturut Abrams sajrone Nurgiantoro ngandharake yen paraga sajrone crita yaiku wong kang disuguhake sajroning karya naratif, utawa drama, kang dening pamaos dimangerteni nduweni kuwalitas moral lan kacenderungan tartamtu kaya sing diekspresikake sajroning omongan lan apa wae kang ditindakake (2005:165).

Novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi narik kawigaten kanggo ditliti amarga novel kasebut critane nduweni konflik kang apik saengga ndadekake panliti kepengin maca nganti pungkasane crita. Tintingan kang trep kanggo njlentrehake konflik paraga sajrone novel "*Lintang Kesaput Mega*" iki nggunakake tintingan struktural. Adhedhasar unsur kang wigati kasebut, irah-irahan kanggo panliten iki yaiku "*Konflik Paraga sajrone Novel Lintang Kesaput Mega Anggitane Tulus Setiyadi Tintingan Struktural*". Dhasare

analisis panliten iki luwih dhisik kawawas kanthi tintingan struktural.

Underane Panliten

Adhedhasar lelandhesane panliten ing ndhuwur, punjere panliten iki yaiku sesuluh pitakon ing basa Jawa Banyuwangen. Saka punjer kasebut, mula underane panliten iki yaiku:

- 1) Kepriye struktur pamangun sastra sajrone novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi?
- 2) Kepriye wujud konflik paraga sajrone novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi?
- 3) Kepriye pungkasane konflik paraga sajrone novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi?

Tujuwan Panliten

Adhedhasar underane panliten ing ndhuwur bisa dirumusake tujuwan panliten kaya ing ngisor iki.

- (1) Ngandharake struktur pamangun sastra sajrone novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi.
- (2) Ngandharake wujud konflik paraga sajrone novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi.
- (3) Ngandharake pungkasane konflik paraga sajrone novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi.

Paedahe Panliten

Paedahing panliten iki, yaiku :

- (1) Tumrap Sastra Jawa Modern, panliten iki nduweni paedah kanggo nyengkuyung pangrembakane karya-karya sastra Jawa Modern.
- (2) Tumrap piwulang sastra, bisa digunakake bahan pasinaon apresiasi lan bisa didadekake sumber informasi ngenani kritik sastra.
- (3) Tumrap pamaos, bisa nambahi kawruh ngenani perangan karya sastra, pigunane tintingan struktural kanggo ngonceki karya sastra lan bisa uga menehi krenteg supaya luwih gampang anggone ngerteni lan mahami isi kang kinandhut ing novel "*Lintang Kesaput Mega*".

Wewatesane Tetembungan

Supaya ora uwal saka konsep, mula panliten iki kudu ana wewatesane, yaiku kaya ing ngisor iki.

- a. Novel yaiku riptan sastra awujud prosa kang isine nggambarake panguripane manungsa kang dideleng saka kaca benggalane pangripta (Nurgiantoro, 2005: 9).
- b. Konflik yaiku samubarang kang nduweni sipat dramatik lan ana aksi sarta reaksi (Wellek lan Weren, 1989: 285). Wujud konflik kang bisa dituwuhake ing cerbung salah sijine yaiku konflik

batin. Konflik batin klawan atine manungsa dhewe kang bisa awujud rasa lara ati, rasa mangkel, tresna asih, uga bisa kuciwa (Nurgiyantoro, 2005: 124). Konflik batin sajrone novel direka daya lan dipungkasi dening sastrawan kanthi cara maneka warna.

- c. Struktural yaiku tintingan kang ngandharake gegayutan lan fungsi saka unsur-unsur karya sastra minangka *kesatuan* kang ngasilake makna kang *menyeluruh* (Teeuw, 1988: 109). Mula saka iku kodrat saben unsur sajrone perangan sistem struktur iku nduweni makna sawise ana sajrone sesambungan marang unsur-unsur kang liya.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Sastra

Sastra minangka kaca benggalane masyarakat, diarani kaca benggalane masyarakat amarga sastra lair saka panguripane saben manungsa saben dinane. Adhedhasar pangerten iki, Lukacs (sajrone Endraswara, 2008: 116) sastra bisa diarani minangka sumber informasi ngenani sejarah lan tatanan masyarakat. Sejarah lan tatanan masyarakat ing kene minangka objek tuwuh sastra. Sabanjure Endraswara (2008: 78) ngandharake sastra yaiku ekspresi panguripane manungsa kang ora uwal saka masyarakate. Diarani kaya mangkono amarga sakabehane isi ing sastra kuwi minangka wujud daya pamikir lan imajinasine masyarakat.

Miturut Wellek & Werren (1990: 3) sastra minangka kagiyatan kreatif salah sawijine karya seni. Sastra ora bisa uwal saka bebrayan masyarakat, amarga saka masyarakat bisa tuwuh sastra. Sastra diarani endah manawa saka kasebut nduweni unsur kaendahan.

Andharan ing ndhuwur bisa didudut yen sastra kuwi minangka wujud saka daya pamikire pangripta kang diwujudake lumantar basa. Sastra ngandhut isi ngenani panguripane manungsa sajrone bebrayan lan watak utawa sipate saben manungsa. Sastra nduweni informasi bab sejarah panguripane manungsa utawa tatanan sajrone masyarakat.

Novel

Novel asale saka basa Italia *novella*. Kanthi harfiah *novella* ateges samubarang anyar kang cilik lan banjur ditegesi minangka crita cekak kang awujud prosa. Istilah *novella* lan *novelle* ngandhut teges kang padha karo istilah Indonesia *novelet* (Inggris : *novellet*), kang ateges sawijine karya prosa fiksi kang dawane cukup, ora pati dawa, nanging uga ora pati cendhek (Nurgiyantoro, 2005: 9).

Miturut Abrams (sajrone Nurgiyantoro, 2005: 9) ngandharake manawa novel yaiku sawijining barang kang cilik, banjur ditegesi minangka crita cekak kang

awujud prosa. Bebarengan karo lumakune jaman pangrembakane novel uga saya maju lumakune jaman pangrembakane novel uga saya maju sajrone kasusastran Jawa. Ing jaman saiki ora mung sethithik crita kang awujud crita sambung kang digubah minangka crita novel.

Novel iku yen dideleng saka unsur-unsur crita ora beda karo cekak lan cerbung, kang mbedakake saka katelune yaiku wujud. Critane crita cekak (cekak) minangka pambédane saka novel yaiku critane cekak bisa tuntas kawaca sepisanan. Cerbung saka wujud crita kapacak ing kalawarti, ora mung sepisan anggone kapacak. Cerbung bisa kapacak nganti pirang-pirang edisi saben kalawarti.

Saka dawane crita, novel luwih dawa tinimbang cekak. Mula saka iku, novel bisa ngandharake crita kang bebas, kang luwih akeh, luwih rinci, luwih detil, lan nyuguhake masalah kang luwih kompleks (Nurgiyantoro, 2005: 11). Akeh-akehe wong kang maca novel iku wong kang kepengin nikmati crita kang disuguhake. Maca novel kang dawa iku mbutuhake wektu kang akeh supaya bisa mahami critane. Maca novel ora bisa sepisan wae nanging kudu bola-bali supaya luwih paham isine novel kasebut.

Tintingan Struktural

Struktural sastra tuwuh ing taun 1960-an. Pamikiran ngenani struktural nate dirembug karo saperangan ilmuwan, nanging bapak strukturalisme sing asring disebut yaiku Ferdinand de Saussure. Sejatine pamikiran Saussure ngenani strukturalisme nduweni lelandhesan kang nengenake ana ing aspek kajian basa. Aspek kajian basa kang dadi landhesan yaiku ngrembug ngenani *tanda*, *penanda* lan *petanda*. Telung aspek iku ora bisa dipisah lan nduweni gegayutan antarane siji lan sijine. Miturut Saussure (1993, 147-148) tandha yaiku sesambungan antarane *petanda* lan *penanda*. Sesambungan antarane *petanda* lan *penanda* nduweni gegayutan lan ora perlu ana penjelentrehan kang asipat *logis*. Sesambungan iki uga ora nduweni sipat *personal*, nanging adhedhasar pasarujukan kang asipat *konvensi* sosial.

Saka panemune Saussure ing babagan ilmu linguistik iku dirasa nduweni kajumbutan karo saperangan teori kang isa dicakake ana ing sastra. Telung aspek iku nduweni struktur kang otonom lan ora bisa dipantha-pantha, kabeh nduweni gegayutan. Miturut Pradopo dkk (sajrone Jabrohim, 2001:55), sawijine konsep dhasar kang dadi titikan teori struktural yaiku anane panemu yen karya sastra minangka sawijine struktur kang otonom kang bisa dimangerteni minangka unsur-unsur kang gegayutan.

Panliten kang nggunakake objek karya sastra ora bisa uwal saka unsur-unsur kang ana sajrone karya sastra. Unsur-unsur karya sastra iki bisa diudhari nganggo teori struktural. Pamawase Teeuw (1988: 135) analisis karya struktural ditujokake kanggo nintingi karya sastra kanthi rinci, jlimet, tliti, lan permati, saengga bisa mangerteni karya sastra sawutuhe. Analisis struktur ing Novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi kapunjer ing perangan konflik minangka perangan kang paling wigati lan dhominan.

Struktur Pamangune Karya Sastra

Karya sastra kang awujud novel, cerbung, cerkak, lan geguritan ora bisa uwal saka unsur-unsur kang mbangun karya sastra. Unsur-unsur iki diperang dadi loro yaiku kapisan unsur intrinsik lan kapindho unsur ekstrinsik. Miturut Nurgiyantoro (2005: 23) unsur intrinsik yaiku perangan-perangan langsung kang runtut melu mbangun crita. Stanton sajrone Nurgiyantoro ngandharake yen perangan kang dadi pambangune karya sastra ing antarane, kapisan tema, paraga lan pamaragane, plot, latar/setting, sudhut pandang, gaya bahasa, lan amanat (2005: 23).

Teeuw (1984: 131) ngandharake yen saben karya sastra nduweni unsur kang dhominan, mula unsur kang dominan iki kudu ditengenake. Sajrone novel LKM iki uga nduweni unsur kang dominan, yaiku tema, paraga, alur lan setting. Senandyan mung ana telung unsur kang dhominan, nanging isih mbutuhake unsur-unsur liyane kanggo nyengkuyung panliten iki. Unsur-unsur kang dhominan andharane ana ing ngisor iki.

Tema

Tema yaiku jiwa saka karya sastra kang bakal ana sajrone saben unsur. Tema kudu disambungake nganti dhasar pamikiran utawa filosofi karya. Kanggo nemtokake analisis tema kudu nganti maca bola-bali (Endraswara, 2008: 53).

Saka andharan kasebut bisa dimangerteni manawa tema mujudake gagasan dhasar kang umum kanggo nyengkuyung karya sastra lan dadi dhasare crita kang dikembangake. Tema bisa arupa prakara, moral, etika, agama, sosial budaya, teknologi, tradisi kang ana sesambungane karo prakara saben dina ana ing bebrayan masyarakat.

Paraga lan Pamaragane

Paraga yaiku pawongan kang dadi punjere kedadeyan sajrone fiksi, saengga kedadeyan kasebut bisa ndadekake sawijine carita fiksi. Para paraga kang ana ing salah sawijine crita nduweni pamaragan kang beda-beda. Miturut Aminuddin (2010: 79-80) paraga kang nduweni peranan wigati diarani paraga utama, dene paraga kang

nduweni peranan ora wigati amarga anane amung minangka tambahan, ngladeni, lan panyengkuyung diarani paraga tambahan utawa pambiyantu.

Saka dawane crita, novel luwih dawa tinimbang cerkak. Mula saka iku, novel bisa ngandharake crita kang bebas, kang luwih akeh, luwih rinci, luwih detil, lan nyuguhake masalah kang luwih kompleks (Nurgiyantoro, 2005: 11). Akeh-akehe wong kang maca novel iku wong kang kepengin nikmati crita kang disuguhake. Maca novel kang dawa iku mbutuhake wektu kang akeh supaya bisa mahami critane. Maca novel ora bisa sepisan wae nanging kudu bola-bali supaya luwih paham isine novel kasebut.

Alur utawa Plot

Sajrone karya sastra alur iki wigati banget amarga tanpa anane alur sawijining crita ora bisa dadi. Alur yaiku reruntutane prastawa, nganti cara linier utawa nganti cara kausalitas, saengga dadi siji lan wutuh sajroning karya prosa fiksi (Najid, 2009: 27).

Alur yaiku kedadeyan-kedadeyan crita kang nduweni *penekanan* kanthi anane gegayutan kausalitas. Alur minangka struktur kedadeyan-kedadeyan, yaiku kaya kang dideleng sajrone urutan kedadeyan kanggo menehi *efek emosional* lan *efek artistik* tartamtu (Abrams sajrone Nurgiyantoro, 2005: 113). Alur dibangun saka unsur-unsur crita kang luwih cilik, yaiku saka saben episodhe. Mula saka iku alur minangka salah sawijine struktur saka karya fiksi (Wellek lan Warren, 1990: 285).

Latar utawa Setting

Latar utawa setting kuwi mesthi gegayutan karo panggonan, gegayutan karo wektu lan lingkungan sosial panggonane kedadeyan kang dicritakake (Abrams sajrone Nurgiyantoro, 2005: 216). Bab kasebut selaras karo apa kang diandharake dening Wellek lan Werren (1990: 220-221) latar uga nduweni fungsi kanggo ngekspresikake watak lan pepinginan uga nduweni gegayutan kang raket karo alam lan manungsa.

Konflik

Konflik nuju marang tegese samubarang kang asipat ora nyenengake kang dumadi utawa dialami dening paraga crita. Menawa paraga kasebut nduweni kabebasan kanggo milih, dheweke ora bakal milih kedadeyan kasebut dumadi (Meredith & Fitzgerald sajrone Nurgiyantoro, 2005: 122). Konflik yaiku samubarang kang dramatik, kang imbang lan ana aksi *timbal balik* (Wellek lan Weren, 1990: 285).

Pungkasane Konflik

Konflik kang ana sajrone prastawa ndadekake crita nduweni *permulaan*, *puncak*, lan *pungkasane*.

Sajrone karya sastra, konflik bisa dipungkasi kanthi cara damai utawa tragis. Sajrone teori klasik Aristoteles (sajrone Nurgiyantoro, 2005: 146), pungkasanane crita dibedakake dadi loro yaiku rasa seneng (*happy ending*) lan rasa sedhih utawa kuciwa (*sad ending*). Pungkasanane crita kang dipungkasi kanthi rasa seneng (*happy ending*) upamane rasa seneng antarane wong lanang lan wong wadon kang dipungkasi nikah, lan sapanunggalane. Pungkasanane crita kang dipungkasi kanthi rasa sedhih utawa kuciwa, upamane kaya paraga utama kang mati, katresnan kang ora bisa dadi siji, lan sapanunggalane.

Pungkasanane crita kang asipat kebuka nuduhake kahanan sawijine karya fiksi kang satemene durung dipungkasi. Adhedhasar tuntutan lan logika crita, crita isih *potensial* kanggo diterusake, konflik durung dipungkasi. Para paraga kang ana sajrone crita durung ditentokake nasibe manut peran kang dimainake. Pungkasanane crita kang asipat kebuka, menehi kesempatan marang pamaca kanggo melu supaya bisa luwih *imajinatif* lan luwih *kreatif* kepriye pungkasanane crita.

Landhesane Teori

Panliten iki mbutuhake Landhesan teori kanggo nganalisis dhata. Teori-teori mau wis diandharake ing sub bab sadurunge, ananging ora kabeh digunakake sajrone panliten. Panliten iki nggunakake teori struktural kang trep karo gagasane Teeuw, (1988: 137) kang nengenake unsur kang onjo. Perangan kang onjo ing novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi yaiku ing peranan konflik, mligine konflik batin. Mula ing panliten iki, struktur analisis struktural dipunjerake saka peranan konflik mligine konflik batin (*internal*).

Kanggo nganalisis babagan konflik nggunakake panemune Stanton (sajrone Nurgiyantoro, 2005: 124), ngenani konflik internal (konflik batin) yaiku konflik kang dumadi sajrone ati, batin paraga crita, dadi konflik iki minangka konflik kang dialami manungsa karo batine. Wujud konflik internal iki kayata rasa was-was, kaget, bingung, wedi, lan liya-liyane.

METODHE PANLITEN

Ancangan Panliten

Ancangan panliten mujudake salah sawijining trap-trapan sadurunge panliten kalaksanan, amarga ancangan panliten mujudake panuduh sing bisa menehi ancer-ancer ngenani panliten kang bakal ditindakake.

Panliten iki bakal nggunakake panliten kualitatif. Miturut Endraswara (2008: 5) panliten kualitatif yaiku panliten kang ditindakake kanthi ora nengenake angka-angka, nanging nengenake *penghayatan* marang *interaksi* antarane konsep kang dikaji kanthi cara empiris. Ratna (2013:47) ngandharake yen panliten kualitatif menehi pangerten ngenani data

alamiah, dhata kang gegayutan lumantar konteks panggonane. Metodhe kang paling trep ing panliten kualitatif anggone ngandharake lan nafsirake dhata kang ana sajrone novel LKM anggitane Tulus Setiyadi yaiku metodhe deskriptif.

Ing panliten iki nggunakake metodhe dheskriptif kualitatif amarga panliten iki ora nggunakake etung-etungan angka. Panliten iki ngandharake ngenani konflik batin ing novel LKM kang wujud tembung lan ukara. Panliten kualitatif deskriptif kalebu tintingan panliten kang cetha, amarga dhata kang diasilake adhedhasar kasunyatan kanthi nggunakake basa kanggo mangsuli prekara kang ditliti.

Sumber Dhata lan Dhata

Ing peranan iki bakal diandharake sumber dhata lan dhata panliten kang bakal dilakoni. Saka ngendi asale dhata lan dhata apa wae kang bakal digunakake sajrone panliten iki bakal dijlentrehake ing ngisor iki.

Sumber Dhata

Miturut Moleong (2009: 157) sumber dhata sajrone panliten cacah ana loro yaiku sumber dhata primer lan sumber dhata sekundher. Sumber dhata primer yaiku sumber dhata kang langsung menehi dhata tumrap panliten, dene sumber dhata sekundher yaiku sumber kang kanthi ora langsung menehi dhata marang panliti. Sumber dhata ing panliten iki yaiku novel kanthi irah-irahan "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi.

Novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi. isine 155 kaca, rupa samake klawu cap-capan kapisan taun 2017 kababar dening Penerbit CV. Pustaka Ilalang, Lamongan Jawi Wetan. Novel "*Lintang Kesaput Mega*" iki nggunakake basa Jawa Modern. Sumber dhata sekundher ing panliten iki yaiku buku-buku teori sastra.

Dhata

Dhata yaiku asil cathetan panliti kang arupa fakta utawa angka (Arikunto, 2010: 118). Dhata ing panliten iki awujud tembung lan ukara cuplikan saka novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi. Dhata kang dipilih kasebut dudu mung sembarang tembung utawa ukara ing novel "*Lintang Kesaput Mega*" amarga dhata-dhata kang digunakake wis dijingglengi kanthi njlimet lan tlti. Dhata-dhata kang digunakake ing panliten iki ana gegayutane karo prekara kang arep ditliti sajrone novel "*Lintang Kesaput Mega*", yaiku ngenani konflik batin kang dialami paraga kepriye sikap paraga kanggo ngadhepi tuwuhe konflik, lan pungkasanane konflik kang dialami dening para paragane.

Instrumen Panliten

Instrumen Panliten Sajrone panliten mesthi mbutuhake instrumen panliten. Instrumen kang ana ing panliten iki yaiku panliti dhewe, amarga ing kene panliti minangka subyek sing bakal ngandharake panliten. Sajrone nлити, panliti mbutuhake pulpen, petelot, buku, lan sapanunggalane kang dianggo nyathet dhata. Panliti bisa menehi pambiji sawijining kedadayan utawa kahanan uga nduweni kuwasa kanggo nemtokake samubarang sajrone asil panliten iki.

Siswanto (2010:73) ngandharake yen instrumen minangka alat kang digunakake kanggo ngumpulake dhata. Sajrone panliten sastra instrumen panliten ora liya yaiku panliti iku dhewe. Panliti minangka instrumen gegayutan karo titikan panliten sastra kang nduweni orientasi teks.

Metodhe lan Teknik Panliten

Metodhe panliten yaiku strategi kanggo mangerteni realitas lan tata cara kang bakal ditindakake sajrone panliten. Teknik panliten nuduhake carane nggunakake metodhe sajrone panliten. Metodhe lan teknik panliten iki bisa diperang dadi loro yaiku tata cara ngumpulake dhata lan tata cara analisis dhata. Tata cara kasebut bakal dijlentrehake ing ngisor iki.

Teknik Ngumpulake Dhata

Tata cara sing digunakake kanggo nglumpukake dhata miturut Endraswara (2008: 162-163) diperang dadi telu yaiku :

- (1) Nemtokake unit analisis saka kabeh dhata kang wis diklumpukake banjur diperang- perang maneh supaya gampang anggone ngklasifikasekake dhata kang bakal ditliti. Perangane ana loro yaiku perangan cilik lan perangan kang luwih rinci.
- (2) Nemtokake dhata yen karya sastra kang ditliti arupa karya kang diterbitake arupa novel. Mula kudu ditemtokake dhisik tanggal/taun terbit, jenenge novel, lan prakara kang rep ditliti.
- (3) Nyathet dhata sajrone panliten iki mligine sastra tulis, dhata kang arep ditliti arupa dhata simboliklan perlu anane cathetan-cathetan. Anggone nyathet dhata ana pituduh kang kudu digatekake yaiku: (1) latihan lan persiyapan kang bener, saengga bisa nyathet kanthi pener, (2) nyathet bab-bab kang nuduhake pesen lan makna simbolik, lan (3) nyathet tetembungan kang ora dimangerteni.

Tata Cara Analisis Dhata

Analisis strukturalisme biasane nggunakake paham positivistik, yaiku adhedhasar tekstual. Metodhe positivistik iki nggunakake teks minangka studi utama (Endraswara, 2008: 52). Tata cara nganalisis dhata kang

ditindakake sajrone panliten iki bakal diandharake kaya ing ngisor iki.

- (1) Maca lan mangerteni novel "*Lintang Kesaput Mega*" kang wis dipilih dadi sumber dhata kang bakal ditliti.
- (2) Nganakake idhidentifikasi isi kang gegayutan karo konflik batin paraga-paraga utawa kang ana ing undherane panliten sajrone novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi.
- (3) Nganalisis dhata gegayutan karo undherane panliten, yaiku ngenani konflik batin kang dialami paraga, kepriye sikape paraga kanggo ngadhepi tuwuhe konflik, lan pungkasane konflik ing novel iki nggunakake teori struktural.
- (4) Interpretasi asile analisis luwih cetha kanthi maca sacara hermeneutik kanggo ngungkapake asile panliten adhedhasar undherane panliten lan ancane panliten.
- (5) Nyimpulake asile analisis. Nggawe asil laporan panliten kang trep miturut *deskripsi* dhata lan dudutane. Saka laporan iki bakal dimangerteni proses utawa tata cara panliten saka wiwitan nganti pungkasane panliten.

ANDHARAN LAN ASILE PANLITEN

Struktur Pamangun Sajrone Novel LKM

Struktur pambangune crita sajrone karya sastra minangka wujud karya tuwuhe karya sastra. Unsur intrinsik iki nduweni pangaribawa kanggo mbangun crita. Saka pangaribawane iki kang ndadekake novel tuwuh. Stanton (sajrone Nurgiyantoro, 2005: 25) ngandharake yen unsur intrinsik yaiku unsur-unsur sing melu mbangun sawijining crita. Unsur-unsur iku kalebu tema, paraga, alur, konflik, lan latar.

Tema

Miturut Stanton lan Kenny (sajrone Nurgiyantoro, 2005: 67) ngandharake yen tema yaiku makna kang kinandhut sajrone crita. Sajrone novel LKM anggitane Tulus Setiyadi iki kapilih tema katresnan. Tema katresnan ing novel iki ngrembug ngenani paraga Hesti kang disenengi wong lanang papat yaiku Sawung, Kartiko, Candra lan Lintang. Luwih cetha bisa dideleng ing pethikan ngisor iki.

"Mbak Hesti, banget tresnaku marang kowe. Awit saka iku aku bakal prasetya marang katresnanku iki. Aku ora bakal noleh wanita liya kajaba njaga kasetyanku marang tresnamu. Wiwit iki awake dhewe wis sah dadi pacar, dak jaluk imbangana tresnaku."

"Inggih Mas..." mripate Hesti kaca-kaca.

Pikire Kartiko sikape Hesti kuwi awit rumangsa trenyuh. Awit saka iku Kartiko tambah bungah nalika weruh Hesti netesna luhe. Bocah lanang kuwi mung mesem banjur ngrangkul Hesti. (Setiyadi, 2017:90)

Saka pethikan ing ndhuwur cetha yen kalebu tema katresnan. Amarga ana ing kono paraga Kartiko nibakne rasa tresnane marang Hesti. Tresnane kuwi jebul ditrima dening Hesti. Saiba bungah atine Kartiko yen dheweke saiki wis duwe pacar lan bisa nyemangati uripe maneh. Ing kono Kartiko janji menawa ora bakal kepecut marang wanita liya.

Hesti sejatine durung sreksa pacaran karo Kartiko, amarga dheweke ora gelem dadi panyebab mengko yen majikane kuwi uripe dadi ora karuwan. Uga sajak ngrasa rada dipeksa dening wong tuwane Kartiko yaiku bu Wulan. Saliyane kuwi ana maneh pethikan kang nuduhake yen temane katresnan yaiku bisa dideleng ing ngisor iki.

Para Paraga lan Pamaragan

Miturut Aminuddin (2010: 79-80) paraga kang nduweni peranan wigati diarani paraga utama, dene paraga kang nduweni peranan ora wigati amarga anane amung minangka tambahan, ngladeni, lan panyengkuyung diarani paraga tambahan utawa pambiyantu. Paraga utamane ing novel iki yaiku Hesti lan Sawung, dene paraga tambahan ana Kartiko, Candra, Lintang, Bu Wulan, Mbok Siti, Ratri, Budhe Andini, Mbok Kati lan Pak Bolo.

Pamaragan salahsawijine unsur kang ora bisa dilirwakake sajrone novel. Miturut Jones (sajrone Nurgiyantoro, 2005: 165) pamaragan yaiku cara nggambarake nganti luwih cetha marang salahsawijine uwong kang disuguhake sajrone crita. Istilah penokohan luwih jembar pangertene tinimbang paraga sebab pamaragan luwih njlentrehake perkara sapa paraga kuwi, kepriye wewatekane, lan panggambarane sajrone salahsawijine crita saengga bisa menehake gambaran kang luwih cetha marang pamaca. Ing ngisor iki bakal dituduhake saperangan gegambaran paraga pamaragan ing novel LKM anggitane Tulus Setiyadi.

1) Hesti

Hesti minangka paraga utama ing novel iki. Hesti minangka paraga utama nduweni saperangan wewatekan yaiku kuwatir, bingung, sabar lan sedhih. Minangka gegambaran saka wewatekane Hesti kang awujud sabar kajlentrehake ing ngisor iki.

“Mas... raos kula remen sanget, boten wonten ing mriki kemawon nanging ugi wonten

dhalem. Kaluwarga panjenengan sanget wigatosipun dhateng kula.”

“Awit saka tlaten lan sabarmu. Wong-wong sing nate melu kaluwargaku sadurunge kabeh padha ora betah. Kanthi anane kowe saiki ibu dadi seneng lan aku dhewe uga mengkono.” (Setiyadi, 2017:66)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake salahsawijine wewatekane Hesti kang awujud sabar. Dhasare Hesti wiwit cilik nganti gedhe gelem nyambut gawe rekasa, ora kaget yen dheweke bisa tlaten lan sabar. Kuwi dadi modhale Hesti nyambut gawe rewang-rewang ing omahe Bu Wulan. Sadurunge dheweke nyambut gawe ing omahe Bu Wulan uga dheweke nate rewang-rewang ing omahe budhe Andini ya budhene dhewe. Hesti lan adhi-adhine wiwit cilik kerep ditulung budhene mbiyayani sekolah lan keperluan liyane.

Mula saka kuwi Hesti entheng tangane nulung sapa wae luwih-luwih majikane dhewe. Ing kono Kartiko rumangsa seneng amarga rewang-rewang sadurunge ora betah nyambut gawe ing omahe. Katekan Hesti sanjero omah dadi ngrasa seneng lan betah ing omah. Saliyane sabar Hesti nduwe rasa sedhih.

2) Sawung utawa Candra Suryo Utomo

Sawung minangka salahsawijine paraga utama ing novel iki. Sawung minangka salahsawijine paraga utama nduweni saperangan wewatekan yaiku sedhih, gampang ngresula, lan kuwatir. Minangka gegambaran saka wewatekane Sawung kang awujud sedhih kajlentrehake ing ngisor iki.

“Keprungu dhawuhe Pak Bolo, polatane Sawung dadi sedhih banget. Sajak ana sing dipendhem sajroning pikire.

“Nyuwun sewu saderengipun, kula blaka kemawon. Saleresipun kula sampun mboten nggadha tiyang sepuh,” mripate Sawung kaca-kaca.

“Ohhalahh... sepurane bapak ya Nak Candra. Banjur kapan sedane kuwi?”

“Bapak seda nalika kula taksih wonten kandhutanipun ibu. Lajeng ibu...hah...” sajak sedhih banget lan abot arep kandha. (Setiyadi, 2017: 142-143)

Saka andharan ing ndhuwur nuduhake yen Sawung cetha nduweni rasa sedhih. Dheweke wiwit cilik nganti gedhe ora ngerti sapa sejatine ibu lan bapak kandhunge. Dheweke sedhih uga bingung kepriye njlentrehake ana ing ngendi wong tuwane. Sawung rumangsa nasibe kaya kuthuk kelangan babon. Nganti direwangi montang-manting mrono-mrene, batine Sawung kaya gething menawa krungu tembung ibu. Dheweke rumangsa ora digatekake.

Pak Bolo ora weruh menawa Sawung kuwi durung nate ketemu karo wong tuwane. Apamaneh ketemu, Sawung uga ora weruh sapa jeneng ibu lan bapake. Pak Bolo nalika kuwi pengin ketemu karo wong tuwane Sawung. Minangka rasa panuwune wis ditulung dening Sawung nalika Pak Bolo kecelakaan. Prabeya rumah sakit uga Sawung sing nanggung kabeh.

Alur utawa Plot

Alur yaiku reruntutane prastawa, nganti cara linier utawa nganti cara kausalitas, saengga dadi siji lan wutuh sajroning karya prosa fiksi (Najid, 2009: 27). Alur utawa plot kang digunakake sajrone novel iki yaiku alur maju. Kang diarani alur maju yaiku critane urut saka wiwitan nganti pungkasan. Ora ana kang nggambarake kedadeyan sing diarani *flashback*.

Latar utawa Setting

Latar utawa setting ditegesi minangka papan, sesambungane wektu, lan lingkungan sosial dumadine kedadeyan sing dicritakake (Abrams sajrone Nurgiyantoro, 2005: 216). Latar bisa menehi gegambaran crita sing realistis lan cetha. Bab iki penting kanggo menehi kesan realistis marang pamaca, nuwuhake swasana tartamtu saengga katon kadadeyan temenan. Ing novel iki latar utawa setting diperang dadi loro yaiku latar panggonan lan latar wektu. Kapisan latar panggonan ana ing dhaerah Banjarsari, omahe Bu Wulan, omahe Hesti lan dhaerah Yogyakarta. Kapindho latar wektu yaiku wayah esuk, sore lan bengi. Bisa dideleng saka pethikan ing ngisor iki.

1) Latar Panggonan

Latar panggonan nuduhake ana ing ngendi wae kedadeyan-kedadeyan kang ana ing sajrone novel LKM anggitane Tulus Setiyadi. Latar iki bisa menehi katrangan kang cetha uga dadi runtute kedadeyan konflik. Bisa dideleng ing pethikan ngisor iki.

“Lakune tumuju Jogja cukup ngeselake awit dalane macet, kang bisa gawe Bu Wulan turu ing sajroning mobil. Candra mung bisa rembugan karo Hesti ngalor ngidul. Sawise tumekane Jogja banjur pesen kamar ing salah sijine hotel cedhak Malioboro. Sarampunge padha leren banjur Candra ngajak mlaku-mlaku nyawang endahe kutha Ngayogyakarta. Mampir ing restaurant gedhe banjur mangan sinambi guyon.” (Setiyadi, 2017: 104)

Pethikan kang ana ing ndhuwur nggambarake menawa latar panggonan kasebut cetha ana ing Yogyakarta. Bu Wulan, Candra lan Hesti ana ing Yogyakarta. Digambarake yen kutha Yogyakarta katon

endah. Wektu kuwi Candra ngejak Hesti mlaku-mlaku ing sakupengane hotel. Pancen saka hotel menyang ngendi wae cedhak karo panggon sing rame kaya ing Malioboro. Saliyane kuwi uga ana latar panggonan liyane, bisa dideleng ing pethikan ngisor iki.

2) Latar Wektu

Latar wektu ing sajrone novel LKM anggitane Tulus Setiyadi iki kedadeyan ing anatarane wayah esuk, sore lan wengi. Ing ngisor iki arep diandharake latar wektu kang satemene. Buktine bisa dideleng ing pethikan ngisor iki.

“Awit esuk iki Mbok Siti dikongkon Bu Wulan blanja kaperluan omah, kepeksa Hesti sing olah-olah. Karepe Bu Wulan ora oleh, luwung pesen wae ing restaurant ora repot. Nanging, Hesti meksa awit wis suwe ora olah-olah. Bu Wulan dhewe tundhone nyarujuki karepe Hesti.” (Setiyadi, 2017: 71)

Saka andharan ing ndhuwur nuduhake yen latar wektu wayah esuk. Bisa digambarake nalika kuwi rewange Bu Wulan yaiku Mbok Siti dikongkon supaya budhal blanja kanggo keperluan omah. Mbok Siti budhal banjur sing masak tujune Hesti. Bu Wulan ora sarujuk menawa Hesti masak dina kuwi, milih pesen wae ing njaba, nanging Hesti kandha yen wis suwe ora masak. Banjur Bu Wulan tujune nyarujuki pepenginane Hesti. Saliyane latar wektu kang ana ing wayah esuk, uga ana ing wayah sore.

Wujud Konflik Sajrone Novel LKM

Miturut Nurgiyantoro (2005: 124) diperang dadi loro, yaiku konflik internal lan konflik eksternal. Konflik internal (konflik batin) yaiku konflik kang dumadi sajrone ati, batin paraga crita, dadi konflik iki minangka konflik kang dialami manungsa karo batine. Wujude konflik internal minangka prekara *intern* paraga (manungsa), bisa awujud rasa was-was, kaget, bingung, wedi, sedhih, lan liya-liyane. Konflik eksternal (konflik fisik lan konflik sosial) nduweni teges konflik kang dumadi antarane paraga klawan samubarang ing sanjabane, bisa klawan kahanan sakupenge utawa klawan manungsa liyane. Luwih cethane bisa kajlentrehake ing ngisor iki.

Konflik Internal

Konflik internal mujudake konflik sing dialami manungsa kang dumadi ing njero ati manungsa kuwi dhewe. Konflik internal uga bisa diarani minangka konflik batin amarga konflik internal mung bisa dirasakake sajrone atine manungsa kuwi dhewe. Saben manungsa kuwi mesthi nduweni konflik kang beda-beda

lan salah sijine konflik kasebut dumadi saka jroning awake manungsa kuwi dhewe. Novel LKM nduweni saperangan konflik internal ing saben paragane. Ing saben paraga nduweni konflik internal kang beda-beda. Ngenani konflik internal ing saben paraga sajrone novel iki luwih cetha kajlentrehake ing ngisor iki.

1) Konflik Internal Paraga Hesti

Ing novel iki Hesti minangka anake Pak Bolo lan Mbok Kati. Hesti kang ditresnani wong lanang papat banjur bingung arep nampa tresna lan panglamare sing endi. Ing novel iki konflik kang dialami dening paraga utama yaiku Hesti antarane rasa kuwatir, bingung, sedhih, kaget, gampang ngresula, pasrah lan sabar. Konflik batin kang dialami dening paraga utama iki bakal diandharake ing ngisor iki.

“Luhe Hesti banjur mili nelesi pipi. Rasane kaya ora sanggup ngadhepi rembug Kartiko. Kapeksa Hesti kanthi perasaan kang abot alon-alon ninggalake kamare Kartiko. Batine kaya remuk awit ora nate majikane kuwi nesu kaya mangkono. Hesti banjur tumuju ing kamar nguntabke rasa sedhihe. Luhe terus mbanjiri bantal nganti mripate katon abang.” (Setiyadi, 2017: 81)

Saka andharan ing ndhuwur nuduhake menawa sedhihe Hesti. Nalika kuwi Kartiko sajak rada nesu merga tresnane durung dijawab karo Hesti. Kartiko ngomong yen ora gelem ketemu maneh karo Hesti. Hesti durung bisa njawab utawa nampa tresnane Kartiko amarga dheweke durung srekan apamaneh Kartiko kuwi majikane kang sugih bandha donyane. Dheweke ora kuat ngempet luhe kang nyiksa batine. Sarwa bingung kudu kpriye. Sabanjure kuwi Hesti ninggalke papan kono tumuju kamare karo nangis kesesegen.

Dina sabanjure nalika Hesti masak ing pawon, Bu Wulan weruh sajak Hesti nyimpen rasa kang ora kaya padatan. Katon sedhih lan kurang semangat ora kaya biyasane. Kahanan kaya mangkono dadi penasarane Bu Wulan marang Hesti.

2) Konflik Internal Paraga Sawung utawa Candra Suryo Utomo

Ing novel iki paraga Sawung utawa Candra Suryo Utomo minangka anake Mbok Kati rewange Bu Wulan. Ing novel iki paraga Sawung kang bakal dadi calon garwane Hesti. Nanging sadawane crita sadurunge sawung ditrima panglamare dening Hesti, ing novel iki konflik kang dialami dening paraga Sawung antarane rasa sedhih, gampang ngresula. Konflik batin kang dialami dening paraga Sawung bakal diandharake ing ngisor iki.

Konflik internal kapisan kang dialami dening paraga Sawung sajrone novel iki yaiku sedhih. Miturut Kamus Pepak Basa Jawa (Sudaryanto, 2001: 934) sedhih yaiku susah banget. Ing kene nggambarake sedhihe Sawung nalika dheweke wiwit cilik wis kapisah karo ibune. Kapisah merga wektu kuwi omahe kemalingan banjur dheweke digawa maling mlayu. Rasa sedhih paraga Sawung bisa dideleng saka pethikan ing ngisor iki.

Keprungu dhawuhe Pak Bolo, polatane Sawung dadi sedhih banget. Sajak ana sing dipendhem sajroning pikire.

“Nyuwun sewu saderengipun, kula blaka kemawon. Saleresipun kula sampun mboten nggadhah tiyang sepuh,” mripate Sawung kaca-kaca.

“Ohhalahh... sepurane bapak ya Nak Candra. Banjur kapan sedane kuwi?”

“Bapak seda nalika kula taksih wonten kandhutanipun ibu. Lajeng ibu...hah...” sajak sedhih banget lan abot arep kandha. (Setiyadi, 2017: 142-143)

Saka andharan ing ndhuwur nuduhake yen Sawung cetha nduweni rasa sedhih. Dheweke wiwit cilik nganti gedhe ora ngerti sapa sejatine ibu lan bapak kandhunge. Dheweke sedhih uga bingung kepriye njlentrehake ana ing ngendi wong tuwane. Sawung rumangsa nasibe kaya kuthuk kelangan babon. Nganti direwangi montang-manting mrono-mrene, batine Sawung kaya gething menawa krungu tembung ibu. Dheweke rumangsa ora digatekake.

Pak Bolo ora weruh menawa Sawung kuwi durung nate ketemu karo wong tuwane. Apamaneh ketemu, Sawung uga ora weruh sapa jeneng ibu lan bapake. Pak Bolo nalika kuwi pengin ketemu karo wong tuwane Sawung. Minangka rasa panuwune wis ditulung dening Sawung nalika Pak Bolo kecelakaan. Prabeya rumah sakit uga Sawung sing nanggung kabeh.

3) Konflik Internal Paraga Mbok Siti

Ing novel iki paraga Mbok Siti minangka ibune Sawung utawa Candra Suryo Utomo uga dadi rewang-rewange Bu Wulan. Ing novel iki konflik kang dialami dening paraga Mbok Siti yaiku rasa sedhih. Konflik batin kang dialami dening paraga Bu Wulan iki bakal diandharake ing ngisor iki.

Konflik internal kapisan kang dialami dening paraga mbok Siti sajrone novel iki yaiku sedhih. Sajrone kamus pepak basa Jawa sedhih yaiku susah banget (Sudaryanto, 2001: 934). Ing kene nggambarake sedhihe Mbok Siti nalika kelingan anake. Rasa sedhih paraga Mbok Siti bisa dideleng saka pethikan ing ngisor iki.

“Keprungu kandhane Hesti wong tuwa kuwi malah nangis miseg-miseg. Saiki ganti Hesti gawe bingung.

“Wonten menapa Mbok?”

“Ora.. ana apa-apa,” karo ngamplok Hesti sing ngadeg sangarepe.

“Lha kok malah panjenengan ingkang muwun?”

“Ora.... mung kelingan wae....” Mbok Siti ora sida mbacutke tembung.

“Kemutan menapa?”

“Wis...wis...ora ana apa-apa. Saiki ayo padha tandang gawe...” isih miseg-miseg karo ninggalke Hesti.

Hesti rumangsa ana sing Ganjil. Ngapa Mbok Siti nganti nangis miseg-miseg kaya ngono? Banjur apa sesambungane wong tuwa kuwi karo Kartiko. Thukul rasa panasane Hesti lan niat kepengin mbabar satemene kedadean.” (Setiyadi, 2017: 82-83)

Saka andharan ing ndhuwur nuduhake menawa sedhihe Mbok Siti nalika eling marang putrane kang ora ngerti parane ana ing ngendi. Ing kono Mbok Siti nangis kesesegen. Hesti takon marang Mbok Siti durung dijawab wis kedhisikan nangis. Dadi rasa penasarane Hesti lan kepengin weruh sejatine ana kedadeyan apa sing bisa ndadekake Mbok Siti sedhih kaya ngono. Mbok Siti njlentrehake menawa dheweke mung eling nalika semana anake digawa karo maling lan umure sapantaran karo Kartiko anake Bu Wulan majikane kuwi. Mbok Siti uga isih eling rupane anake kang saemper mirip Candra anake Bu Wulan kang nomer loro.

Konflik Eksternal

Konflik eksternal mujudake konflik kang dialami dening manungsa dumadi saka manungsa kasebut karo bab kang ana sanjabane manungsa kayata lingkungan kang ana sakupenge lan bisa uga saka manungsa liya kang bisa mangaribawani. Konflik kuwi ora mung dumadi saka jrone awake manungsa dhewe, nanging konflik uga ana amarga pangaribawa saka wong liya utawa lingkungan kang ana ing sakupenge manungsa kasebut. Konflik eksternal uga diperang dadi loro yaiku konflik fisik lan konflik sosial.

Konflik fisik dumadi amarga disebabake anane faktor kang ora cocog antarane manungsa karo lingkungan alam kang ana ing sakupenge manungsa kasebut. Konflik sosial dumadi amarga anane kontak sosial antar manungsa siji lan manungsa liyane, utawa kedadeyan-kedadeyan kang tuwuh sing disebabake anane sesambungan antar manungsa. Ing novel LKM anggitane Tulus Setiyadi nduweni saperangan konflik eksternal ing saben paragane. Ing saben paraga nduweni konflik eksternal kang beda-beda. Ngenani konflik eksternal ing

saben paraga sajrone novel LKM luwih cetha kajlentrehake ing ngisor iki.

Konflik Eksternal Paraga Kartiko lan Hesti

Konflik eksternal paraga ing novel iki dialami dening paraga Kartiko lan Hesti. Anane konflik eksternal kang ana sajrone novel iki kang dialami paraga sajrone crita disebabake dening sesambungane karo paraga liya. Bakal dijlentrehake ing pethikan ngisor iki.

“Wis ora, tinggalen wae!” wangsulane kanthi ulat sing ora kepenak. Hesti dadi sarwa pakewuh lan bingung kudu kepriye.

Sawetara kuwi Lintang sajak ora nggagas marang sikape kangmase. “Ayo cepet...” printahe marang Hesti.

Kapeksa Hesti kudu nuruti karepe Lintang. Kartiko kari ijen awit ditinggal wong loro. Mbokmenawa rumangsa disepelkna adhine banjur cat minyak sing ana sandhinge diantemna ing kanvase. Gambaran sing maune arep rampung saiki pating caloneh ora karuwan. Batine Kartiko mangkel banget.” (Setiyadi, 2017: 51)

Pethikan kang ana ing nduwur cetha ngandharake yen kedadeyan kuwi kalebu ing konflik eksternal. Amarga nalika paraga Kartiko nesu banjur nguntabake rasa mangkele dheweke ngantemna cat minyak ing kanvas lukise. Lukisane kuwi dadi ora kena maneh dienggo lan ora kepenak yen disawang. Hesti bingung banget amarga sungkan marang Kartiko.

Nanging Kartiko nyarujuki apa kang dadi pepenginanane adhine senjata rada kuciwa. Hesti ora bisa apa-apa marang nasib kuwi. Kapeksa Hesti kudu manut marang majikane lanang yaiku Lintang. Konflik eksternal saliyan kuwi kang ana ing novel iki uga kapethik ing ngisor iki.

“Mas sepuntene inggih menawi wonten lepat kula,” kandhane Hesti alon-alon.

Kartiko tetep meneng wae ora semaur. Mripate kaca-kaca mbendhung luhe kang arep tumetes. Sabanjure priya kuwi unjal ambegan jero karo tangane dikeplekna ing pupune. (Setiyadi, 2017: 54)

Saka andharan ing ndhuwur pethikan kuwi nuduhake yen kalebu konflik eksternal. Amarga ana kedadeyan nalika paraga Kartiko lan Hesti lagi cecaturan. Kartiko ngeplekake tangan ing pupune. Dheweke nguntabake rasa mangkele amarga nggetuni kahanane dheweke dadi wong cacat lan kaya-kaya disepelkake dening liyan, mula gampang anggone nesu. Kekarepane ora dituruti mesthi Kartiko nesu, ora bisa ngontrol emosine dhewe.

Konflik Eksternal Paraga Kartiko lan Lintang

Konflik eksternal paraga ing novel iki dialami dening paraga Kartiko lan Lintang. Anane konflik eksternal kang ana sajrone novel iki kang dialami paraga sajrone crita disebabake dening sesambungane karo paraga liya. Bakal dijlentrehake ing pethikan ngisor iki.

“Sepisan mbokmenawa keselen ngladeni aku lan anak-anakku. Wong jenenge wae wis tuwa. Kaping pindhone kaget nalika Kartiko lan Lintang dredah rame nganti arep antem-anteman. Mbokmenawa kwatir ana kedadean sing ora-ora Mbok Siti misah bocah loro anggone padha padudon. Ora wurung Mbok Siti kebalang tongkate Kartiko nganti bathuke abuh.” (Setiyadi, 2017: 117-118)

Tumindak kang kaya mangkono cetha yen kuwi kalebu konflik eksternal. Saka pethikan ing ndhuwur nuduhake yen Bu Wulan nyritakake kedadeyan nalika ditinggal Hesti bali menyang ndesa ngendangi bapake sing lagi lara. Bu Wulan ora bisa tumindak apa-apa amarga kahanane kang ana ing kursi rodha. Bu Wulan uga wis tuwa mung bisa nuturi.

Paraga Kartiko tumindak sanjabane nalar. Amerga arep padu karo Lintang nggawa tongkat, mula sing kena tongkate kuwi malah Mbok Siti. Bocah loro kuwi padu amarga padha royokan supaya bisa dadi pacare Hesti. Jebul sing dadi korbane Mbok Siti nganti kelaran lan bathuke abuh. Pethikan ing ngisor iki uga nuduhake kalebu konflik eksternal kang ana ing paraga Kartiko.

“Lagi wae Candra jejagongan karo ibune, saiba kagete saka njero omah keprungu swara bidhuh ora karuwan.

“....prakkkkkk.... grobyak....” disusul sawra bengok-bengok. “...Bangsat....kabeh....asu....” Neling sawrane ora pangling sing bengok-bengok kuwi Kartiko. Banjur Bu Wulan dipapah Candra age-age nyatakna ing njero omah. Mbok Siti sing keprungu saka ngarep uga nggandheng satpam uga dijak mlebu omah.” (Setiyadi, 2017: 132)

Saka andharan ing ndhuwur nuduhake paraga Kartiko cetha tumindake kalebu ing konflik eksternal sajrone karya sastra. Saiba kagete wong-wong kuwi bareng weruh Kartiko ngamuk kanthi mecahna lan ngrusak barang-barang omah. Banjur Candra lan Lintang mlebu ing omah. Uga Mbok Siti sajak ora mentala banjur nggandheng satpam dijak nggajer Kartiko sing terus ngrusak barang-barang omah. Kartiko brontak nanging tetep kalah karo tenagane satpam lan direwangi Lintang.

Bu Wulan sing isih lungguh ing kursi isine mung nangs wae. Dene Mbok Siti resesik barang-barang

sing pecah pating blasah. Lintang lan Kartiko mung meneng karo sajak ngaca apa sing wis nate ditindakna ing selawase iki. Banjur Kartiko, Candra lan Lintang ngakoni kaluputane.

Konflik Eksternal Paraga Mbok Siti lan Maling

Konflik eksternal paraga ing novel iki dialami dening paraga Mbok Siti lan Maling. Anane konflik eksternal kang ana sajrone novel iki kang dialami paraga sajrone crita kang disebabake dening sesambungane karo paraga liya. Bakal dijlentrehake ing pethikan ngisor iki.

“Wengi kuwi udakara jam rolas. Omahku digasak karo gerombolan prampok. Weruh barang-barang dirajah rayah Pak Domo ora trima banjur gelut karo prampok kuwi. Aku mung bisa nyawang karo ngayomi anak-anakku. Jenenge wong siji musuh wong limamesthi bojoku kuwalahan nganti babak belur banjur njebabrah ndhepani jogan. Weruh kahanan kaya ngono kuwi dumadakan Mbok Siti saka mburi nyandhak dhingklik banjur diantemna salah sijine prampok nganti gulung koming. Jenenge wong wadon tetep kalah dikroyok karo prampok sapirang-pirang. Mbok Siti banjur diuncalna nganti klesetan.” (Setiyadi, 2017: 122)

Saka pethikan ing ndhuwur nuduhake menawa kalebu konflik eksternal amarga kedadeyan konflik kasebut disebabake sesambungane karo wong liya. Ing kono nalika tengah wengi ing omahe Bu Wulan ana maling. Maling kuwi nalika njarah omahe Bu Wulan konangan dening Pak Domo bojone Bu Wulan. Banjur Pak Domo gelut sanalika kuwi karo maling kuwi. Pak Domo kalah amarga ora ngatasi dhewean musuh maling sing cacah lima. Pak Domo awake nganti remuk lan ora bisa apa-apa. Bu Wulan mung bisa ngrangkul anak-anake lan nangis.

Nalika weruh Pak Domo digelut karo maling nganti remuk, dumadakan Mbok Siti melu nulungi. Mbok Siti njupuk dhingklik banjur diantemna ing malinge kuwi nganti tiba ndlosor. Nanging Mbok Siti malah dikupeng maling liyane banjur diuncalna nganti dheweke klosotan. Senajan ora bisa menang karo malinge kuwi, saora-orane Mbok Siti bisa ngendheg malinge nalika ngepruki majikane.

Pungkasane Konflik Sajrone Novel LKM

Cara kang digunakake kanggo mungkasi konflik iki bisa maneka warna carane bisa tandhing kakuwatan, bisa uga kanthi cara kang luwih apik yaiku medhiasi. Sajrone panliten iki pungkasan konflik saka novel “*Lintang Kesaput Mega*” anggitane Tulus setiyadi iki dipungkasi kanthi rasa seneng (*happy ending*). Rasa

seneng kang tuwuh ing novel iki amarga Hesti pungkasan nampa panglamare Sawung alias Candra Suryo Utomo kang jebul kuwi anake Mbok Siti sing ilang pirang-pirang taun kepungkur.

Nalika Hesti wis bali menyang omahe ndesa. Banjur sakulawargane Bu Wulan tumrape anak-anake padha padu lan gawe omahe Bu Wulan dadi ora karuwan. Amarga Kartiko ngamuk nguntabake rasa kuciwane marang Hesti. Nanging kedadeyan kuwi ndadekake kabeh anak-anake Bu Wulan sadhar apa kang sasuwene iki ditindakake mung gawe ora rukune kaluwarga. Bu Wulan banjur menahi pangerten marang anake supaya ora padu lan gelut gara-gara royokan wong wadon. Andharane bisa dideleng ing pethikan ngisor iki.

“Saiki kowe padha ngerti kabeh kayangapa kuciwane kangmasmu. Kudune dadi bocah enom bisa njaga lan ngormati marang sing tuwa. Nanging, malah gawe kangmasmu mupus marang gegayuhane,” kandhane Bu Wulan marang anak-anake sing padha lungguh ing sandhinge.” (Setiyadi, 2017: 134)

Saka pethikan ing nduwur nuduhake menawa Bu Wulan ngomong marang Candra lan Lintang supaya mesakake kangmase. Bu Wulan kang dadi wong tuwa siji-sijine kudu dipanuti marang anak-anake. Dheweke kepengin ing sisane uripe nyawang kaluwargane bisa rukun. Aja nganti padu amarga royokan wong wadon. Dadi wong lanang kudu bisa njaga lan ngormati sing luwih tuwa. Bu Wulan menahi pangerten marang anak-anake. Sabanjure kuwi kulawargane Bu Wulan bali maneh kaya wiwitan. Wis padha sadhar menawa kulawarga luwih penting tinimbang liyane

Dina sabanjure kaluwargane Bu Wulan tumuju ing omahe Hesti. Jebul ing omahe Hesti uga wis ana Sawung kang arep nglamar Hesti. Bu Wulan sarombongan kaget banget menawa weruh ana wong liya kang arep nglamar Hesti. Nanging Sawung durung bisa ditampa panglamare sadurunge dheweke nemokake ibune. Ing kono Sawung nyritakake kedadeyan kang nyebabake dheweke bisa pisah karo ibune. Dumadakan Bu Wulan ngerti menawa sejatine Sawung kuwi anake Mbok Siti. Bisa dideleng ing pethikan ngisor iki.

“Ngertenana kabeh, pancen satemen sawung iku jenenge Candra Suryo Utomo yakuwi putrane Mbok Siti lan kangmasku Suryo. Awit saka tresnane bojoku marang kangmase mula anake Mbok Siti uga digawe jeneng anakku Candra Dhamamulyo. Ora ngerti ngapa wektu kuwi Pak Domo bojoku menahi jeneng marang anake Mbok Siti mirip jenenge anakku. Jebul kabeh kabukak ing dina iki,” kandhane Bu Wulan karo mbrebes. Banjur majikan wadon

kuwi crita lelakon kepungkur kaya sing dicritakna marang Hesti nalika semana, gegayutan karo kedadean perampokan ing omahe.” (Setiyadi, 2017: 150)

Saka andharan ing ndhuwur nuduhake yen satemene Sawung utawa Candra Suryo Utomo kuwi anake Mbok Siti. Amarga bojone Bu Wulan sing menahi jeneng marang anake Mbok Siti. Uga mirip jenenge anak Bu Wulan sing jenenge Candra Dhamamulyo. Kedadeyan kuwi ndadekake sarat sing dikarepake Hesti bisa kawujud. Sarate Sawung bisa ditampa panglamare menawa bisa nemokake ibune. Kaluwargane Hesti dhewe banjur ora bisa apa-apa. Kamangka lakone lelaku sadurunge pancen ora ngerti.

Banjur Bu Wulan ngerti menawa Sawung kuwi anake Mbok Siti nalika Sawung kandha yen eling nalika isih cilik manggon ing omahe wong sugih. Nanging ana maling banjur digawa mlayu. Sawung nangis bengok-bengok nanging ibune mung meneng wae. Sawung wiwit cilik diopeni karo Bu Untari. Kuwi dadi alasan sing kuwat menawa Sawung pancen anake Mbok Siti. Saliyane bisa dideleng saka pethikan ing ngisor iki.

“Krungru critane Bu Wulan sawung lamat-lamat kelingan banjur ngamplok marang Mbok Siti lan tetangisan. Swasana trenyuh nglimputi ing omah gubug kuwi.

“Saiki aku lagi ngerti dene satemene sing ngrampok omahku kuwi Untari tilase Mas Suryo. Nanging, yawis mbokmenawa kedadeyan kuwi kanggo ngelingake lelakon manungsa anggane mecaki dalan urip.” Bu Wulan banjur ngrangkul anak-anake.” (Setiyadi, 2017: 151)

Saka pethikan ing ndhuwur nuduhake menawa sing dadi dhalang maling nalika kepungkur yaiku Untari. Saiki kaluwargane padha nglumpuk kabeh. Bu Wulan ngaturake panuwun marang Hesti dene gelem mbiyantu ing omahe. Sawung, Kartiko, Candra, lan Lintang kuwi uga anake Bu Wulan, menawa dadi jodhone lan lelakone crita kudu bisa legawa. Banjur wis cetha Sawung kuwi anake Mbok Siti, kabeh padha nrima lan saiki Hesti bisa nampa panglamare Sawung.

PANUTUP

Dudutan

Adhedhasar andharan asile panliten kanthi irah-irahan “*Konflik Paraga sajrone Novel Lintang Kesaput Mega anggitane Tulus Setiyadi Tintingan Struktural*”, ana saperangan dudutan kang bisa dijupuk. Kaping pisan yaiku struktur pamangun sastra sajrone novel “*Lintang Kesaput Mega*” anggitane Tulus Setiyadi wis jangkep yaiku saka tema, paraga lan pamaragan, alur, lan latar. Temane novel “*Lintang Kesaput Mega*” yaiku katresnan

amarga paraga Hesti ditresnani dening bocah lanang papat lan pungkasane tetep milih lanang siji sing ditresnani. Alur sajrone novel iki yaiku alur maju amarga critane urut saka wiwitan nganti pungkasan. Ora ana kang nggambarake kedadeyan sing diarani *flashback*. Latar sajrone novel iki kaperang dadi loro yaiku latar panggonan lan latar wektu. Latar panggonane yaiku ing desa Banjarsari, omahe Bu Wulan, lan Yogyakarta. Latar wektune yaiku esuk, awan, sore, lan wengi.

Kaping pindhho yaiku ngrembug ngenani wujud konflik paraga-paragane. Konflik kang tuwuh ing novel "*Lintang Kesaput Mega*" iki ana maneka warna, kayata wedi, kuciwa, kuwatir, sedhih, bingung, rasa salah, kaget, mangkel, lan getun. Ing novel iki kang njalari tuwuh konflik saben paraga beda-beda. Masalah kang diadhepi dening paraga utama pranyata ora mung nuwuhake konflik batine paraga utama, ananging uga nuwuhake konflik batine paraga liyane. Konflik batin kang tuwuh ing novel iki disebabake saka awake dhewe, saka wong liya, lan sapiturute.

Kaping telu yaiku pungkasane konflik saka novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus setiyadi. Konflik iki dipungkasi kanthi rasa seneng (*happy ending*). Rasa seneng kang tuwuh ing novel iki amarga Hesti pungkasane nampa panglamare Sawung alias Candra Suryo Utomo kang jebul kuwi anake Mbok Siti sing ilang pirang-pirang taun kepungkur.

Pamrayoga

Kanthi anane novel "*Lintang Kesaput Mega*" anggitane Tulus Setiyadi, muga bisa nuwuhake pepenginan marang pamaca kanggo ngripta novel anyar kang luwih apik supaya kasusastran Jawa ora cures lan bisa tetep ngrembaka. Tumrap piwulangan sastra, panliten iki bisa digunakake kanggo bahan pasinaon lan bisa didadekake sumber informasi.

Tumrap kasusastran Jawa, panliten iki bisa minangka salah sawijine cara kanggo ngleluri sarta nyengkuyung pangrembakane. Tintingan struktural kang digunakake ing panliten iki awèh pisungsun kanggo ndhudhah kaendhahane karya sastra. Isih akeh kekurangan kang ditemoni ing panliten iki. Mula panulis nduweni pangarep-arep ana panliten kang luwih becik, mligine kang mawas tintingan struktural ing wektu liya.

KAPUSTAKAN

- Agustina, Siska Dwi. 2007. *Konflik Tokoh dalam Cerbung Asmaradana Pangikete Tresna Asih Karya Ny.Suyati yang Dimuat pada Majalah Jayabaya Tahun 2003*. Skripsi tidak diterbitkan. Surabaya: Unesa.
- Aminuddin. 2010. *Pengantar Apresiasi Karya Sastra*. Bandung: Sinar Baru Algesindo.
- Arikunto, Suharsimi. 2010. *Prosedur Penelitian Suatu Pendekatan Praktik*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Departemen Pendidikan dan Kebudayaan. 1996. *Kamus Besar Bahasa Indonesia Edisi Kedua*. Jakarta: Balai Pustaka.

- De Saussure, Ferdinand. 1993. *Pengantar Linguistik Umum*. Terjemahan Rahayu. S. Hidayat. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Eagleton, Terry. 2006. *Teori Sastra: Sebuah Pengantar Komprehensif*. Yogyakarta: Jalasutra.
- Endraswara, Suwardi. 2008. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Widyatama.
- Hemanto, Bambang. 2013. *Novel Jawa Dudu Kembang Swarga*. Jawa Tengah: Panembahan Senopati.
- Hutomo, Suripan Sadi. 1975. *Telaah Kesusastraan Jawa Modern*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Jabrohim. 2001. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: PT. Hanindita Graha Widia.
- Meilia, Prima. 2008. *Konflik Batin Paraga Wanita Sajroning Cerbung Tresna Kagiles Ila-ila Anggitane Mbah Brintik*. Skripsi tidak diterbitkan. Surabaya: Unesa.
- Moleong, Lexy. 2009. *Metode Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT. Remaja Rosdakarya.
- Muanifah, Siti. 2008. Skripsi. *Konflik Batine Paraga Sajrone Alur Novel ing Manila Tresnaku Kelara-lara Anggitane Fitri Gunawan Tintingan Struktural*. Skripsi tidak diterbitkan. Surabaya: Unesa.
- Najid, Moh. 2009. *Apresiasi Prosa Fiksi*. Surabaya: University Press bekerjasama dengan Kreasi Media Promo.
- Nurgiyantoro, Burhan. 2005. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Pradopo, Rachmat Djoko. 1994. *Prinsip-prinsip Kritik Sastra*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Prastyoningsih, Heni. 2011. *Konflik Sosial ing Cerbung Janggrung anggitane Sri Sugiyanto*. Skripsi tidak diterbitkan. Surabaya: Unesa.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2013. *Teori, Metode, Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Rass, J. J. 1985. *Bunga Rampai Sastra Jawa Muthakir*. Jakarta: PT. Grafitipers.
- Sari, Nikmat Hadian. 2007. Skripsi. *Konflik Batin Paraga Utama Ing Cerkak Reriptane Suryadi W.S*. Skripsi tidak diterbitkan. Surabaya: Unesa.
- Semi, Atar M. 1998. *Anatomi Sastra*. Bandung: Angkasa Raya.
- Siswanto. 2010. *Metode Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Penerbit Pustaka Pelajar.
- Sudaryanto dan Pranowo (Ed.). 2001. *Kamus Pepak Basa Jawa*. Yogyakarta: Badan Pekerja Kongres Bahasa Jawa.
- Teeuw, A. 1988. *Sastra dan Ilmu Sastra*. Bandung: Pustaka Jaya.
- Wellek, Rene dan Austin Werren. 1990. *Teori Kasusastran*. Jakarta: PT. Gramedia.